

MOLNÁR ALBERT BIBLIA TIGURINÁJA

„Habent sua fata libelli”

A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium tanári könyvtára jelentős régi könyvállománnyal és kéziratos anyaggal rendelkezik. A Debreceni Kollégium egykori partikulájának főként protestáns eredetű és jellegű bibliotékájából került elő tanulmányunk gondolatmenetének közvetlen inspirálója, a teológia szak FO 147 jelzetű kötete.

A meglehetősen jó állapotban levő oktáv alakú kötetet eredeti kötés óvja: bőrrrel bevont fatáblák, melyeket egykor kapcsok fogtak össze. A gerinc reneszánsz mintázatú, vaknyomásos gazdag díszítése erősen rongált, ugyancsak vaknyomásos minta díszíti jóval mértéktartóbban a két bőrrrel vont fatáblát. Utóbbiak borítása alig sérült.

Kötetünk címlírása a következő: (I.) „Biblia Sacrosancta Testamenti Veteris & Noui, e sacra Hebraeorum Lingua Graecorumque fontibus, consultis simul orthodoxis interpretibus, religiosissime translata in sermonem Latinum—Authores omnemque totius rationem ex subiecta intelliges Praefatione.” Ez alatt a kiadó emblémája helyezkedik el, szélben hajladozó fa, alatta három béka, egy negyedik éppen az alsó ágak közé kapaszkodik. Az embléma alatt bibliai idézet: PAULUS ROM. XV. „Quaecunque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, ut per patientiam & consolationem scripturarum spem habeamus.” Végezetül a kiadás helye és ideje: „TIGURI, ANNO MDXLIII.” — (II.) A colligatum második része: „Ecclesiastici Libri, Qui semper pro sacris libris ab Ecclesia habiti sunt, & digni uisi qui legantur a piis: non tamen parem cum Canonicis scripturis auctoritatem obtinuerunt, utpote quos maiores nostri in ecclesiis legi uoluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Sunt qui apellarunt Apocryphos, uocabulo rei forte non per omnia idoneo congruoue. Certe apud Hebraeos non habentur, apud Graecos reperiuntur: ex quorum editione summa fide & religione in Latinam iam recens uersi sunt a D. Petro Cholino Tugino.” Alatta a már ismertetett embléma, a fa törzsére csavarodva egy szalaggal, rajta a Christophorus Froschouerus név. A lap alján levő szöveg: „EXCUDEBAT CHRISTOPH. Froschouerus Tiguri. Anno M.D.XLIII.” — (III.) Harmadikként csatlakozik az újszövetség: „Novum Testamentum Omne, ad Graecorum exemplarium fidem, ad ueterem item editionem, Erasmi quoque. Roterod. uersionem postremam, aliorumque emendatorum Latinorum codicum interpretationem, recognitum, castigatum atque translatum: antehac nusquam a quoquam sic impressum atque uulgatum.” Ezt követi az embléma, majd: „Tiguri Excudebat Christoph. Froschouerus, Anno Domini M. D. XLIII.” Az első rész 367, a második 92, a harmadik 109 számozott lapnyi terjedelmű. Kötetünk elején 12 oldal terjedelmű Praefatio áll, melyben a kiadás munkatársait mutatják be, illetve a bibliafordításra vonatkozó általános protestáns érvelés rajzolódik ki.

A reformáció számos latin bibliafordítást produkált, ezek között is kiemelkedő helyet foglal el szóban forgó kiadványunk. Említi és méltatja Debreceni Ember Pál (Lampe) is nevezetes munkájában: „...editae sunt post Reformationis, in qua a Romano Catholicis v. gr. Sante Pagnino, Lucensi A. 1528. Benedicto Aria Montano, Hispalensi, in interlinealibus, &c. qua a protestantibus, Sebastiano Munstero, An. 1525. Johanne Oecolampadio An. 1535. Leone Juda, quam collatis operis absoluerunt Bibliander, Pellicanus, & Cholinus, & Tiguri. A. 1544 publicarunt, unde *Biblia Tigurina* dicta sunt...”¹ A reformáció helvét ágazata számára is létkérdés volt a bibliafordítói irodalom, önálló exegézis megteremtése; sajátossá váló dogmatikai arculatának lenyomata, egyben formálója is az eredeti forrá-

¹ Debreceni Ember Pál (Lampe): *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*, Utrecht, 1728. 727.

sokhoz viszonyuló első teljes svájci fordítás, a latin *Biblia Tigurina*. (A továbbiakban rövidítése: B. T.) Zwingli hitújító mozgalmához, harcaihoz közvetlenül kapcsolódó teológusokból, filológusokból áll a munkatársi gárda: „...auctores non proprio motu, sed complurium ecclesiae antistitum precibus compulsos, ad hunc accessisse laborem...”² Legújabbán Dán Róbert szűkszavúan a következőket írja a svájci reformátornemzedék e csoportjáról: „Zwingli és Münster oldalán a XVI. század számos jeles hebraistája foglalt állást. Leo Judah, Jacob Caporinus, Conrad Pellican, Casper Megander, Wolfgang Capito, Martin Bucer és mások.”³

Közülük L. Judaicus és Conrad Pellican a B. T. munkatársa. *Leo Judaicus* (1482—1542) — Zwingli veje és harcostársa. Részt vesz a svájci reformáció szimbolikus könyvének, az első helvét hitvallásnak a megszerkesztésében, amit majd ő fordít német nyelvre. Kiváló exegeta, a Biblia latin és német nyelvre fordításának egyik legfőbb ösztönzője és megvalósítója. A B. T. őszövétségének jelentős része az ő tolla alól került ki.⁴ *Theodor Bibliander*: (Buchmann, 1504—1564) — Zürichben tanítja harminc évig a teológiát, L. Judaicus mellett a B. T. őszövétségének jelentős részét fordítja.⁵ *Conradus Pellicanus* (Kürschner, 1478—1555) — ferences barátból lett zürichi reformátorrá. Jeles hebraistaként — „sans Maitre” — szerez tudományos tekintélyt, már 1527-ben protestáns szellemben adja ki a latin psalteriumot. 1543-ban rábizzák a B. T. lektorálását, átvizsgálását és ő írja a nagy jelentőségű opusz bevezetését.⁶ „Leonis ergo & Biblianderi labor in transferendo, *Pellicani* autem in recognoscendo & editionem moderando, versabatur.”⁷ *Petrus Cholinus*: kivált a görögben jártas tudós filológus. Latin—német szótárát ír, majd a B. T. munkatársaként az őszövétség apokrif könyveit fordítja latinra és az újszövétség szövegét Erasmus fordításának felhasználásával emendálja.⁸ *Rudolphus Gualterus* (1519—1586): kappeli reformátor, 1544-ben adja ki Zwingli műveit Zürichben a Froschouerus tipográfiában. Részt vesz a B. T. újszövétségi részének megjobbításában P. Cholinussal, a Pentateuchus könyveit és a zsolnárokat németre fordítja.⁹ A kiadás és nyomtatás munkáját a hirneves tipográfus *Christophorus Froshoverus* végezte, aki nemcsak nyomdásza volt a zürichi reformátoroknak, hanem harcostársa is, a helvét irányzat propagálója.¹⁰

A munkatársak fáradozása 1543-ban érik be, ekkor jelenik meg a B. T. első kiadása, majd „...aliae editiones hujus versionis 1544, 1545, 1550, 1564, 1584,...& c.”¹¹ 1544-ben két kiadása is napvilágot látott: „B. Lat. Tigurina cum notis, 4°. Ibid. iisdem typis 1544. *Eadem absque notis*, 8°. *Ibidem 1544.*”¹² A Bethlen Gábor Gimnázium könyvtárába ennek az oktáv alakú kiadásnak egy darabja került. A térben és időben nagy utat bejárt példány tulajdonosai révén nyeri el jelentőségét.

Könyvünk vándorlásáról a possessorai bejegyzések tudósítanak. A címoldal alján — elmosódott XIX. századi bejegyzések alatt — tűnik föl a legkorábban meghatározható s egyben legbecesebb beírás, jól olvashatóan, fekete tintával írva:

„Alberti Molnar, donatione Dni Erasmi Eulii,
Heidelberg Anno 1622. Mense 7bri.”

Bármelyik kiadvány fakszimiléje alapján azonosíthatjuk az itt szereplő bejegyzést Szenci Molnár Albert kézírásával, s ugyanerre az eredményre jutunk a könyvben sze-

² A B. T. munkatársainak Zwinglihez fűződő kapcsolatáról, s az őszövétségi rész fordításának kritikájáról: Joh. Gottl. Carpzovius *Critica Sacra Veteris Testamenti*, Lipsiae, 1728. Cap. VII. De versionibus latinis recentioribus, §. VI. Tigurina versio latina, 728—737.

³ Dán Róbert: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*, Bp. 1973. 23.

⁴ Abraham Ruchat: *Histoire de la Réformation de la Suisse*, Geneve, 1727. I. tom. 11., Daniel Gerdessius: *Introductio in Historiam Evangelii seculo XVI. passim per Europam...* Groningae, 1744. tom. I. 107.

⁵ A. Ruchat: i. m. III. tom. 506.; Jacob Le Long: *Bibliotheca Sacra, seu Syllabus omnium ferme Scripturae editionum...* Parisiis, 1709. tom. I. 581.

⁶ A. Ruchat: i. m. I. 139., Gerdessius i. m. 109—112., Le Long i. m. 556, 611, 622—623., 581.

⁷ J. G. Carpzovius: *Critica Sacra...* i. m. 730.

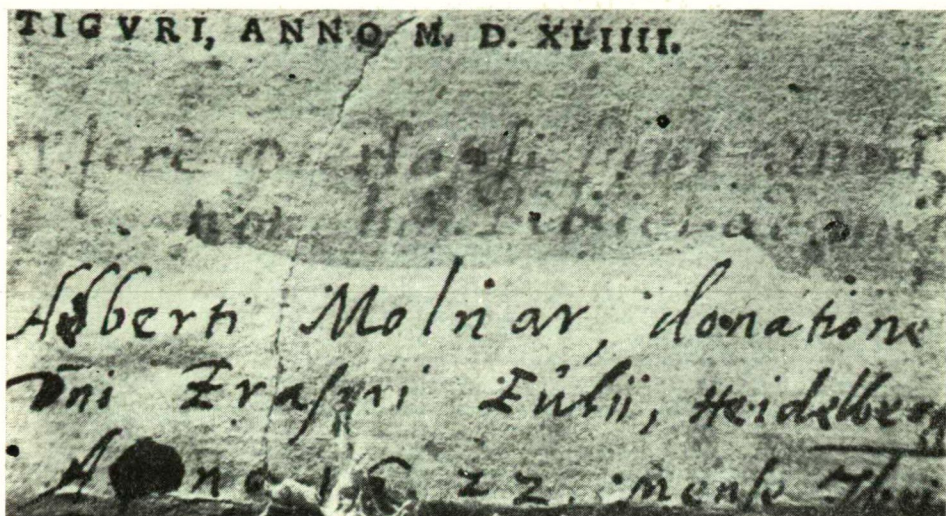
⁸ Gerdessius i. m. II. 243.

⁹ A. Ruchat: *Histoire...* i. m. III. 418, Le Long: i. m. 581, II. 202—203.

¹⁰ A. Ruchat: i. m. I. 139. „Il acheta la Bourgeoisie de Zurich, & se rendit assés Célèbre par les Livres qu'il imprima. Il rendit de bons services à Zuingle, qui eut, par son moyen, la facilité de publier ses Ouvrages, & de les répandre promptement.”

¹¹ Le Long: I. tom.: 581.

¹² U.o.: 581.

replő többi — mintegy 25—30 sornyi — bejegyzést vizsgálva is. A kötet bejegyzéseinek, glosszáinak mintegy 85—90%-a ugyanettől a kéztől származik, mint azt a használt toll, tinta és az íráskép mutatja, valamint a „munkamódszer”. Minden kétséget kizáróan olyan könyv van kezünkben, amely a bejegyzésekből dátumszerűen dokumentálhatóan 1622-től 1632-ig Szenci Molnár Albert tulajdonában volt, de ezt nyugodtan kiterjeszthetjük haláláig, mivel semmi okunk nincs feltételezni, hogy Szenci halála előtt megvált volna hű kísérvőjétől, melyhez annyi érzelmi szál fűzte, s mely annyi megpróbáltatásában adott neki vigasztalást (mint alább, bejegyzéseiből látni fogjuk). Joggal írhatta a jubileumi Kortárs-szám Molnár Albertről, hogy „a tárgyait tisztelő magyar író éppen őbenne találhatja meg őst.”¹³ S bizonyára a strassburgi baccalaureatusi babérkoszorú mellett legféltettebb tárgya lehetett; sorsának néma tanúja, olykor panaszainak egyetlen „meghallgatója” Biblia Tigurina-ja.

Naplójában és levelezésében Szenci Molnár szót ejt néhányszor könyvvásárlásairól is, a B. T. vásárlásáról vagy ajándékba kapásáról expressis verbis nem emlékezik meg.

Kötetünk címlapjának bejegyzése 1622-es dátumot mutat és Heidelberg helyszínt. Minden oka megvolt Szencinek éppen 1622 szeptemberében arra, hogy egyik legbecsesebb könyvében feltüntesse saját tulajdonosi jogát, mivel drámai események zajlanak ekkor körülötte. Heidelbergben tartózkodván éli át megkínzások közepette Tilly zsoldosainak rettentő napjait; olyannyira mély nyomokat hagy ez benne, hogy egy későbbi kiadványának, Kálvin Institutio-jának címlapján is megörökítetteti saját szenvedését. Kovács Sándor Ivánt idézzük: „...mindjárt a harmincéves háború elején, ez év szeptemberében (u.i.: 1622. szept. 15-én) Tilly és csapatai hosszú ostrom után a várost elfoglalták. Feldúlták és kirabolták az európai protestantizmus metropolisát, megkínózták Molnár Albertet is, — gúzsba kötötték, majd csigára vonva perzselték a hasát gyertyával, miként azt Kálvin fordításának egyik címlapmetszete megörökíti — kirablása nem volt azonban végleges, könyvei megmaradtak.”¹⁴ Nyilván éppen könyveit megóvándó írta be a címlapra az emlékeztető szavakat, s Kovács Sándor Iván megállapítását hitelesíti a fennmaradt B. T.: könyvei közül talán a legféltettebbet sikerült megkímélnie a szétszórattástól.

Sajnos nem sikerült azonosítani az itt szereplő donátort, *Eulius Erasmust* a Szenci-filológia által ismert és föltárt figurák egyikével sem. Pillanatnyi ismereteink szerint egyedül itt bukkan föl e név egyszer Szenci életében, hogy aztán újra az ismeretlenség homályába vesszen. Valószínű azonban,

¹³ Kortárs, 1974/8. sz. 1296.

¹⁴ Kovács Sándor Iván—Kulcsár Péter: *Szenci Molnár Albert V. Frigyes pfalzi választófejedelemnek dedikált könyvei a Vatikáni Könyvtárban*, Magyar Könyvszemle, 1970. 249—252.

hogy a jelentéktelenebb ismerősök közé tartozó kortársról van szó a rejtőzködő Eulius Erasmus névben, hiszen naplója vagy levelezése eligazító lehetné ellenkező esetben. Molnár Albert könyvtárának további sorsáról nincsenek biztos adataink. Könyveinek egy része már közvetlenül halála után más kezekbe kerül, a családon kívül. Erről árulkodik *Graffius Gáspár* 1635-ös bejegyzése Molnár egykori könyvében: „Sed iam meum Casparus Graffius aere redemit Claudiopoli 1635.”¹⁵ Könyveinek más része még a családtagok kezében marad, mint azt egy másik ránk maradt bejegyzés tanúsítja. Gyermekei közül legidősebb fia: János lépett értelmiségi pályára, így indokolt, hogy atyja könyveinek egy részét megkapja, s őrizze. Ez így is történt, mivel az egykori gyűjteménynek a János kezében levő része majd csak annak korai halála után szóródik szét.¹⁶ Indokoltnak látszik az a feltételezés, hogy az egyik legbecesebb relikviát, apja bibliáját örökölte.

A B. T. lapjain öt 1640—41-ből származó apró bejegyzés maradt fenn, valamennyi egyazon kéz írása. 299/b oldal: „die 21 9br 1640.” 307/a oldal: „die 27 9br 1640.” 318/b oldal: „1641 die 30 maii Fogarasin.” majd: „1641 16. junii...” olvashatatlan — feltehetően — helységnév. 367/a oldal: „Die 1 julii 1640.” Ekkorra már hazatér a külhoni akadémiaikról Molnár János, Szászvárosban iskolamesterként tevékenykedik egyelőre, s nagyon is elképzelhető, hogy megfordul Fogarason.¹⁷ Mindez persze logikusnak látszik *feltételezés* csupán; a minden kétséget kizáró bizonyítékot a B. T. bejegyzéseinek és Molnár János egyetlen hiteles autográf könyvbejegyzésének összehasonlítása szolgáltatná.¹⁸

Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy a könyv erdélyi környezetben maradt, hiszen a következő possessorri bejegyzés erdélyi tulajdonostól származik. Az első számozott lap rectóján Intzédi József bejegyzése rajzolódik ki: „In honor(em) b(onae) m(emoriae) Alberti Molnar Possessoris antiqui... (olvashatatlan szó) sibi: Józsephus Intzédi. 1712.” „E bejegyzés már arról árulkodik, hogy Intzédi József saját könyvét „a régi tulajdonosnak, a boldog emlékezetű Molnár Albertnek a tiszteletére” őrizte megbecsüléssel. Ez azonban túlmutat a személyes gesztuson, hiszen éppen a XVIII. század elejétől lehetünk tanúi a Szenci Molnár-örökség sokoldalú erdélyi folytatásának, továbbvitelének.¹⁹ Gyenis Vilmos kéziratban levő tanulmánya éppen ezeknek az összefüggéseknek a feltárásával foglalkozik: „Szenci Molnár Albert igen sokoldalúan van jelen a XVIII. század világában: kultúrájában, irodalmában és tudományában egyaránt... a XVIII. század első felének körülményei kézenfekvő módon teszik lehetővé Szenci Molnár munkásságának közvetlen folytatását, továbbvitelét. Ez a periódus az olyan kiváló, egyéni teljesítményekben is kiemelkedő, de Molnár szellemét úgyszintén értő, és hagyatékát munkásságukkal megbecsülő, sőt továbbvivő alkotókat, mint Pápai Páriz Ferencet és Bod Pétert.”²⁰

Tudjuk, Intzédi József maga is literator, pennaforogató ember volt,²¹ így saját értékítélete szerint is fölismerhette könyve előző tulajdonosának kultúrhistoriai jelentőségét; de más tényező is tudatosíthatta benne Molnár valódi jelentőségét. 1708-ban jelenik meg Pápai Páriz Dictionarium-a, amely egyben a Szenci hagyomány egyik legfontosabb őrzője, s e hagyomány tudatos vállalását és továbbfejlesztését jelenti be már címlapjával, az előszó Molnár Albertet idéző elismerő szavaival, Alsted és Bisterfeld epítáfiumának első közreadásával. Az pedig már szinte szimbolikus jelentőségű, hogy Molnár Albert egykori jegyzőfüzetébe rója sorait Pápai Páriz is. Intzédi Józsefnek Molnár Albertről kialakított megbecsülő véleményét minden bizonnyal formálta Pápai Páriz Ferenchez fűződő közvetlen kapcsolata; Páriz levelezésében is

¹⁵ Herepei János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, Bp.—Szeged, 1966. II. 206—213.

¹⁶ Herepei: *Adattár...* I., 424—435.

¹⁷ I. m. 428—429.

¹⁸ I. m. 433. Herepei jegyzete: „A kolozsvári ref. kollégium nagykönyvtárában az RMK. IV. jelzésű szekrényben helyeztem el a P. 17. sz. kötetet.”

¹⁹ Erre az összefüggésre Keserű Bálint hívta föl a figyelmemet.

²⁰ Gyenis Vilmos *Szenci Molnár Albert a XVIII. századi hagyományban*. (A jelen kötetben.

²¹ V. ö.: Horányi, Alexius: *Memoria hungarorum et provincialium scriptis editis notorum...* Viennae, 1776. II. 235—236.; Bod Péter: *Magyar Athenaeum*, 1766. 120—122.

nyoma van e kapcsolatnak. 1709-ben éppen egy könyvet kér Intzéditől²², s szinte biztosra vehetjük, hogy a Molnár után mohón érdeklődő Pápainak volt tudomása az Intzédi birtokában levő nagybecsű relikviáról, talán kezeiben is megfordult. Mindenesetre kötetünk e possessori bejegyzésével a XVIII. század elején kibontakozó Szenci Molnár kultusznak dokumentálója, s szerényen talán, de élesztője is lehetett.

A következő possessor szintén Molnár szellemi örökségének továbbépítőihez tartozik: *Benkő József*, az erdélyi historizmus jeles képviselője választotta ki elhunyt testvére könyvei közül. Bejegyzése az első borítótábla belső oldalán olvasható: „Ex libris defuncti fratris, Sam. Benkő venit ad manum meam, die 29 Maii 1780.” Megtaláljuk e fivér nevét a leideni Staten College magyar alumnusai között: „1769. szept. 13-án felvételi vizsgát tesz újból két enyedi alumnus, *Benkő Sámuel* és Szegedi József az enyedi tanári kar ajánlásával és szept. 26-án fel is vétettek.”²³ Benkő József „Filius Posthumus” című munkájában így emlékezik meg Sámuel nevű testvéréről: „...1770-ben... Sámuel most eszi Lejdában a kegyes belga ordóktól magyar deákok számára rendelt kenyeret, minekutánna Udvarhelyen és Enyeden... tógát viselvén, Udvarhelyre a t. professor mellé legelső conrectornak hoztatott 1766-ban júniusban, és ott két esztendeig conrectori, esztendeig pedig professor képe-beli hivatalt — annak fizetése mellett — viselt, vacálván akkor a professori kathedra.”²⁴ Valóban, más források is megerősítik Benkő József szavait, miszerint „Kovács József elmente után, míg Kis Gergely beállott, középajtai Benkő Sámuel szolgált, mint conrector”²⁵, „ki theológiát és literaturát tanított.”²⁶

Benkő is méltán becsülhette jeles elődje könyvét, hiszen saját tudományos tevékenysége is Molnár szellemi hagyományát folytatta.²⁷ Halála után húsz évvel *Literatus Nemes Sámuel* gyűjtői mohósága kaparintotta meg a kallódó örökségből a könyvet. Bejegyzése 1834-ből való:

„Ezen Bibliát bírta

1° Erasmus

2° A Derék Molnár Albert

3° Intzédi Josef (báró) Judex és Író

4° Benkő — a Transylvania Írója — fedezte fel L. Nemes Samuel

1834-ben Barassoba”²⁸

Literatus Nemes számára XIX. században már csak jó pénzt érő kuriózumot jelent e nagy utat megjárt „könyvperegrinus”, talán egykori tulajdonosait is azért szedi sorba és írja föl, hogy leendő vevője előtt növelje becsét, s vele árát is magasabbra csaphassa.

²² Pápai Páriz Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak.* (Közvetési Nagy Géza) Bukarest, 1977. 494. (1709. szeptember 18-án Brassóból írott levél.)

²³ Miklós Ödön: *Magyar diákok a leideni Staten Collegeben.* Theol. Szemle, 1928. 317.

²⁴ Mikó Imre: *Benkő József élete és munkái.* Pest, 1868. 12.

²⁵ Kis Ferencz: *A Székely-Udvarhelyi Ev. Ref. Collegium történelme,* Székelyudvarhelytől, 1873. 42., Gönczi Lajos: *A székelyudvarhelyi Ev. Ref. Collegium múltja és jelene,* in: *A székelyudvarhelyi Ev. Ref. Collegium értesítője,* 1895. 25—26.

²⁶ Gönczi L.: i. m. 26.

²⁷ Gyenis V.: i. m. „... az ifjú Benkő József, a későbbi nagynevű tudós igen szép számban gyűjtött, illetve írt ki régi iratokból a szótárhoz szükséges adatokat Bod Péter megbízásából, megrendelésre... A XVIII. századi tudományos életben mutatkozó Szenci hagyományban különösen figyelemre méltó a történetileg, a történelmi múlt feltárására iránti vonzódás, a «historizmus»... A historizmusmal kapcsolatos Szencitől kezdett gyűjtőmunkának szerzteágazó típusai erősödnek meg a XVIII. században.” Pótlékot ír Benkő Bod Péter Athenasához, hatalmas kéziratok történelmi és irodalmi anyagot gyűjt össze és azok kiadását tervezi. V.ö.: Mikó: i. m.: 79—80, 140—141, 168—169.

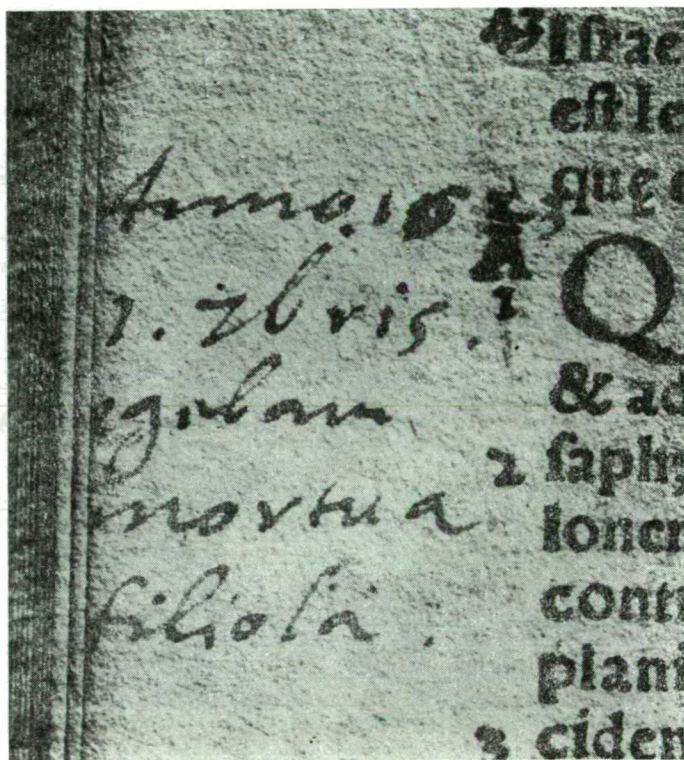
²⁸ *Literatus Nemes Sámuel* kézírását Kelecsényi Ákos segítségével azonosítottam.

Hagyatékából szerezhette meg a jeles népdalgyűjtő és néprajzkutató: *Török Károly*, akinek ajándékából került aztán egykori alma materének bibliotékájába, jelenlegi helyére. Bejegyzése szerint 1869-ben jutott hozzá Pesten: „Török Károly. Pest. 1869. máj. 12.”

A B. T. bejegyzései között különlegesen fontos szerepet játszanak a biografikus jellegű glosszák. Dézsi Lajos monográfiájának adatai óta lényegében változatlan maradt képünk Szenci életének 1622 utáni szakaszáról, azonban a magyarországi évekre vonatkozóan 1625-től egyre több mozzanat apró mozaikja teszi teljesebbé a Szenciportrét. Módis László és Herepei János kutatási mellett újabban Vásárhelyi Judit gazdagította az utolsó tíz év történetét.²⁹ Most előkerülő két adatunk talán tovább segíti az utolsó évek megismerését.

Az első biografikus jellegű bejegyzés az első rész 95. lapjának verzőján bukkan elő, tisztán olvashatóan, a bal oldali margón Molnár jellegzetes kézírásával: „Anno 1623. 3. 7bris egebam mortua filiola.” — Szótárának szavaival fordítva: „1623. esztendő szeptember harmadikán holt leányocskám után vágyakoztam.” A magánéleti jel-

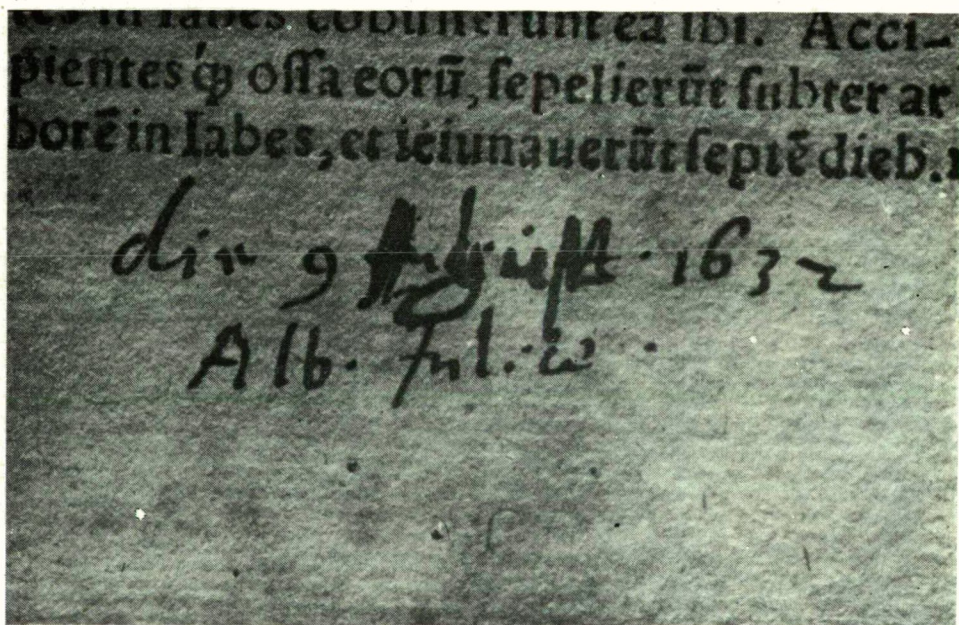
legű bejegyzés ugyan irodalomtörténetileg közvetlenül közömbös, azonban abba a sorba tartozik, amelyek Szenci emberi magatartását jellemzi, érzelmi életéről tudósít. S annál megrendítőbb e bejegyzés, mivel a néhány szó mögött rejtlő életrajzi tény is

²⁹ 30. Erre vonatkozóan: Módis László: *Adalék Molnár Albert életéhez*, ItK. 1956. 488—490, Herepei János cikkei az *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez* I. kötetében, 5—29, *Discursus de summo bono* — Vásárhelyi Judit bevezető tanulmányával, RMPE. Bp. 1975.

ismerjük. Latin nyelvű naplójához egy rövid függelékot csatolt, ahol családi életének legfontosabb eseményeit jegyezte föl, nősülésének időpontját, a gyermekek születési idejét, végül följegyezte az úrvacsorák helyszínét és idejét is. Itt találjuk a következő rövidke tudósítást: „1623. die 15/25 Aprilis nata filia Maria Elisabetha Hanoviae, denata ibidem 1. Septembris anno eodem.”³⁰ Tárgyilagos szavak, érzelmi töltés nélkül. Azonban tudjuk, a naplónak e része nem az események közelségében született, csak a húszas évek derekán vetette papírra ezt a családi krónikát, amikor már a korábbi érzelmek kihűltek, a fájdalom emlékké enyhült. A Biblia rövid bejegyzése viszont mindjárt a gyermek elvesztése után, szeptember elsején sóhajtva panaszolja a „leányocská” halálát, benne az érzelm közelsége, élményszerűsége a döntő.

Már többen felhívták a figyelmet a Napló személyes, emotív mozzanataira, ahol Molnár Albert a legszemélyesebb kitérővel vall élete eseményeiről, megpróbáltatásairól, örömeiről, bánatáról. A napló „műfaji” jellegzetességeinek megfelelően ott az érzelmi reflexió a kiváltó eseményt közvetlenül követi az élményszerűségnek megfelelően. 1623-ban már nem vezetett naplót rendszeresen, majd csak évek múlva kerül elő a megholt kisleány emléke, de a közvetlen megrendültség íratja a fájdalmas bejegyzést elvesztése napján Bibliája margójára.³¹

A következő adalék a Lib. Samuelis II. mellett a 129. lap rectóján szerepel, s már irodalomtörténeti jelentőséggel is rendelkezik: „die 9. august. 1632. Alb. Juliae.” Az augusztus alatt kivehetően látszik a július, amit az eredeti kéz javított át, tehát

³⁰ Latinul föllelhető: *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*, Bp. 1898. 83., magyarul: *Szenci Molnár Albert válogatott művei*. Bp. 1976. 550.

³¹ A Napló személyes, emotív tulajdonságairól eddig írottakat foglalja össze, s a legeredetibb megfigyeléseket teszi erről Kovács Sándor Iván a *Pannóniából Európába* című kötet *Szenci Molnár Albert utazási emlékei* c. tanulmányában. Bp. 1975. 80–111, valamint u.ő: *A Psalterium Ungaricum világképe és a XXIX. zsoltár*, It 1975. 539–552.

előbbi tévedését javította önmaga Szenci, még az előző hónap beidegzései éltek benne. Még eddig eléggé ismeretlen okok miatt a nagy fejedelem halála után a kecsgetető perspektíva beszűkül, a gyulafehérvária akadémia nem fogadja professzorai közé a világhírt tudóst. 1624-ben még Heidelbergben Camerariushoz írott levelében reménykedve arról ír, hogy hazájába visszatérve „...a felséges Gábor fejedelem visszahív hazámba, ígérvén, hogy kegyelmesen gondoskodik majd felőlem, és semmi egyéb hivatalt nem ró rám, csak könyvek fordításán és kibocsátásán fáradozzam...”.³² Herepei János kutatásai szerint a létbizonytalansággal küzdő Szenci Bethlen halála után 1630-ban kétszer is járt Gyulafehérváron, feltehetően állása ügyében, mindkétszer Brandenburgi Katalin kívánságára.³³ Talán ebbe a sorba illik bele most ismertett adataink; Szenci egyik utolsó próbálkozásáról vall.

Eddigi vizsgálódásainknak még nem sikerült az e dátumhoz kapcsolódó eseményre fényt deríteni, mindenestre Szenci utolsó éveinek mozgási irányát jelzi. Hiszen 1630-tól az elnyerhető állás reményén túl több dolog is Gyulafehérvárra irányíthatta Molnár Albertünk érdeklődését.³⁴ Itt tartózkodik a Szenci korábbi környezetéhez szorosan csatlakozó ismerősei közül *Philippus Ludovicus Piscator, Alsted, Bisterfeld*. Joggal gyaníthatjuk a gyulafehérvári utazás dátuma mögött a velük való kapcsolat felvételét, vagy ápolását, annál is inkább, mert Szenci világszemléletéhez, törekvéseihez a korabeli Magyarországon, szorosabban Erdélyben, ők állottak a legközelebb.

Hiányos forrásaink megnehezítik a tájékozódást, mindössze Alsted és Bisterfeld epítáfuma bizonyítja — különösen az utóbbi — a Szencivel fennálló szoros kapcsolatukat. Ezekben az években folyik Gyulafehérvárott a főiskola tényleges megszervezése Szenci harcostársainak bevonásával, így joggal remélhette azok közbenjárását az uralkodónál, vagy annak környezeténél. Bisterfelddel való kapcsolata is feltétlenül itthoni eredetű, mivel 1615-től Oppenheimben, Hanauban, Heidelbergben tartózkodván nem is érintkezhetett a még nagyon ifjú Bisterfelddel, 1625 után pedig földrajzilag nagyon távol eső országokban élnek.³⁵ Szenci kísérleteinek kudarcáról, próbálkozásairól, sorsának fordulatairól utolsó hazai tartózkodása alatt a gyulafehérvári professzoroknak bizonyosan volt tudomásuk, mint azt a szűkszavúságával, de Szenci életének, működésének alapos ismertetésével Bisterfeld epítáfuma bizonyítja: „...fuitque Teutonia auxilium; sed Patria exilium.”³⁶ Bizonyára személyes ismeretség, élmény áll Bisterfeld előbbi szavai mögött, nemcsak az epítáfum megszokott sablonjai inspirálták.

Kolozsvári letelepedését és gyulafehérvári útjait is inkább az említett szellemi igényekkel hozhatjuk összefüggésbe, semmint Herepei János feltételezésével, miszerint Szenci Kassáról való távozásának oka az Alvinczi Péterrel támadt dogmatikai kontroverzia lett volna a vallási tolerancia kérdésében.

Magyar nyelvű glossza egyetlen akad, a korinthusziakhoz írott első levélnél, ez azonban annál becsesebb. (A Nov. Test. 71. lapjának versoján.) A IV. caput 11. sorának utolsó szavait aláhúzással emelte ki az egyébként intact szöveggörnyezetből és mellette a margón szerepel a magyar fordítás: „*Bizontalan helyeken budosunc—*

³² Szenci M. A. vál. műv. i. m.: 624, latinul: Dézsi L.: *Sz. M. A. levelei Camerariuszhoz és Leodiushoz*, ItK. 1908. 218—225.

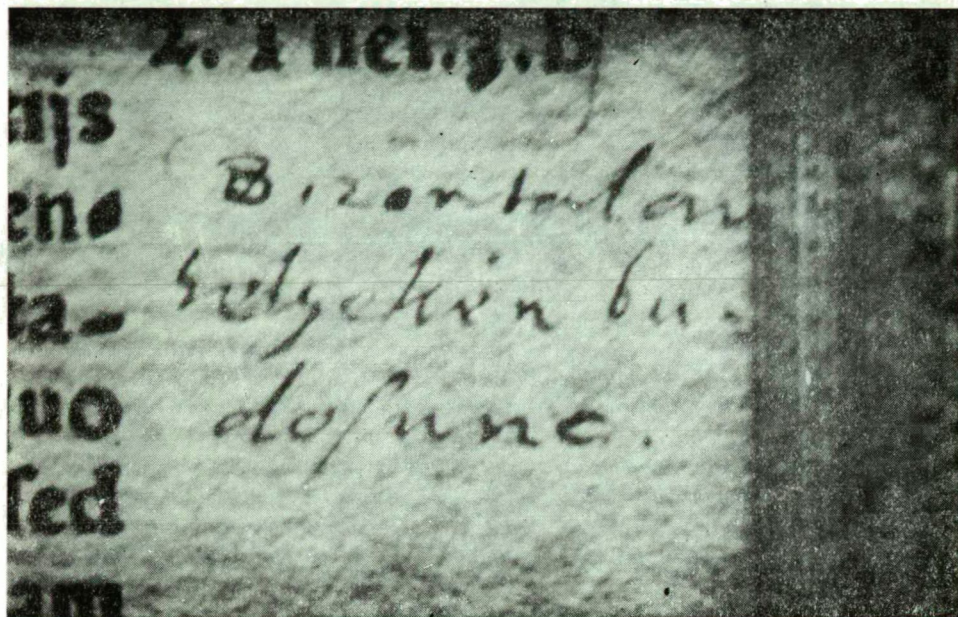
³³ Herepei: *Szenci M. A. utolsó állomáshelye*, Adattár... I. i. m.: 23—33, u. ő: *Szenci M. A. tragédiája*, ItK. 1966. 160—165.

³⁴ Ezúton köszönöm meg Borbáth Károlynak, a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium Könyvtára igazgatójának információit, vizsgálódásaimhoz nyújtott segítségét.

³⁵ Kvacsa János: *Bisterfeld János Henrik élete*, Századok, 1891. 447, 543. u. ő: *Az angol—magyar érintkezések történetéhez (1620—1670)* I—II. Századok, 1892. 709, 793.

³⁶ Az epítáfumot legelőször adja közre Pápai Páriz 1708-ban szótára előszavában, majd követi Debreceni Ember Pál (Lampe) ismeretes művében: *Historia ecclesiae...* i. m.: 745.

incertis sedibus uagamur.” Ezt olvasva lehetetlen nem gondolnunk arra, hogy ebben a három szóban Molnár Albert oly gyakran visszatérő gondolati-érzelmi motívumát vetíti margójára. Kovács Sándor Iván invenciózus tanulmányban villantotta fel a „Bujdosásnak, bujdosó életformának” a jelentőségét Molnár Albertünk utazási emlékeiről szólva, amihez a naplót, szótárát, és a különböző művek előszavait fogta valla-tóra.³⁷ Valóban, a legtöbb esetben maga Molnár Albert a „budosás”-t, vagy annak különböző latin szinonímáit „utazás” értelmében használja, azonban Kovács Sándor Iván gazdag áttekintéséből is előtűnik, hogy a kifejezés tartalma gyakran eltolódik az érzelmileg negatívabb, keserűbb jelentés, az „*exilium*—számkivetés” irányába. Jelen esetben az is erősíti eme feltevésünket, hogy valamilyen érzelmi impulzusnak, aktualizáló hatásnak kellett inspirálnia e három szó aláhúzással történő kiemelését és magyarra fordítását, hiszen érzelmileg semleges, közömbös szemlélet nem ragadta volna ki éppen ezt a Molnár számára már jelképes jelentésű három szót. Azoknak a műveknek az ajánlásával, előszavával áll párhuzamban, ahol a nagy exulánsok példáját idézi, mint az „*Idea Christianorum...*” előszavában, a *Postilla Scultetica* ajánlólevélben így panaszkodik: „Azonképpen én is életemnek ez negyvenhárom esztendeit igazán merő budosásnac mondhatom...”, majd éppen Erasmust idézi a nagy hontalanok közül: „Az mi atyáinknac idejekben, az Roterodami bölcz Erasmus vénségében Basileában tötte le magát, és ott holt megis.”³⁸ A sokszor megfogalmazott gondolatnak, és szomorúan átélt peregrináns sorsnak másutt terjedelmesebb megfogalmazása itt egy margójegyzet futamává szelődül.

Hogy valóban mennyire már-már *jelképes erejű* volt Molnár számára a „budosás” szélesen értelmezett, esetenként érzelmi tartalmát változtató jelentése, legyen szabad itt egy inkább *érezhető*, mintsem filologice bizonyítható adalékot ehhez hozzátenni.

³⁷ Kovács Sándor Iván: *Sz. M. A. utazási emlékei*, i. m.: passim

³⁸ *Sz. M. A. költői művei*, RMKT. 6. 1971. 484—485.

Az eddig bemutatott legfontosabb, és leglátványosabb glosszák mellett még igen nagy számú bejegyzés, aláhúzás bizonyítja Molnár elmélyedését a textusban, melyek filológiai jelentőségére később fogunk rátérni. Naplójegyzetei számos helyen bizonyítják, hogy Szenci egyéni reakcióit, gondolati-érzelmi reflexióit a naponta olvasott Biblia szövegére adaptálta. Miután a B. T. eme kiadása nem számozta a mondatokat, Molnár ezt elvégzi a szöveg nagyobb részénél. Így a *Genesis* könyvének caputjait is végigszámozza, s ebben a 44 oldalnyi szövegben van *egyetlen*—minden kétséget kizáróan az ő kezétől származó — *aláhúzott fragmentum*, a negyedik fejezet 12. mondatának utolsó szavai: „...*uagus & profugus eris in terra.*” Bizonyosan ugyanaz a gondolkodás találta a maga számára fontosnak e néhány szó aláhúzását, amelyik az előbbi glosszában a magyar jelentést is a margóra írta, s mennyire rokon az előbbi glossza a jelentéktelennek tűnő aláhúzással! A Kainra kimondott örök hontalanság, számkivetettség büntetésében ősképét, archetípusát érezhette Szenci minden bujdosni és vándorolni kényszerülő életnek: „...bujdosó és vándorló leszel a földön.” vagy akár a „*voluntarium exilium*”-nak is, az „önmagára vállalt küldetéses bujdosásnak.” Mert mit is jelentenek Molnár Albert számára az aláhúzott szavak?? Dictionáriusmának 1621-es kiadásában a *profugus* következő jelentései szerepelnek: „Bujdosó, Hazajából kibudósott, futott, Szamkivetott, Szaladott”, a *vagus* jelentése: „Budoso, Czavargo.” Mily sok szinonima jelentésárnyalata kapcsolódik Szenci Molnár egyik kulcsszavához!! De nemcsak naplója, szótárának címszavai és ajánlásainak vonatkozó részei vallanak a bujdosás életformájáról, az „*Idea Christianorum...*” előszavának is egyik legfőbb ihletője a „budosás”; a legnagyobb exulánsokat Krisztus, Szent János, Kálvin, Rafael Hoffhalter, Szegedi Kis István alakjával idézi.

De a mű dedikációjából úgy tűnik, hogy a megidézettek esetében az exilium mintegy a *rendkívüliség*, a *gigantikus teljesítmény kényszerű záloga is*. Önmagát ugyan nem említi a nagy nevek mellett, azonban önkéntelenül is párhuzam érződik saját sorsa, működése és a felsoroltak között, maga is érezhette a sorsszerű vándorlás ambivalens pátozát, tragikumát s heroikus vállalásokra hívó ösztönzését.³⁹ Ezért akad meg mindig tekintete, tolla az ezt idéző sorsoknál, a róluk írt soroknál. Ezért adja át a szót az „*Idea...*” legvégén Salomon Frenzeliusnak, akinek egy oratioját közli: „*De exilio honesto*” címmel, ahol is az egész, Molnár Albert által is vallott és vállalt magatartás szép retorikájú összefoglalását kapjuk.⁴⁰ A Frenzelius által megrajzolt „budosás” *honestus* jelzöt kap, szótárának szavaival fordítva ez: „Tisztes, Boczoletes, Emberséges”, olyan sors, amelyik sohasem szabadulhat a Patria nosztalgikus vonzásától, de *benne a mű megfogandhat, a tehetség teljesebbé válhat*.

Talán önmaga vigasztalására is írja elé a Frenzeliustól származó címnek Molnár Albertünk „*Assertio jucunda*” — az ő szavaival fordítva: „*Gyönyörű/kedves/vallás/vallomás*” — saját élményvilágának is tolmácsolója a vándor sziléziai literátor.⁴¹

A B. T. két jelentéktelennek tűnő bejegyzése közvetlenül így kapcsolódik az egész életmű nagyobbik részének érzelmi—gondolati motívumrendszeréhez.

Miután néhány eddigi adatunk is váratlanul gazdag jelentésűvé terebélyesedett, vallatóra kell fognunk a B. T. többi kínálózó bejegyzését is, a látszólagos értékte-

³⁹ Magyarul az előszó: *Szenci M. A. vál. műv.*: i. m.: 287—290.

⁴⁰ „*Idea Christianorum Ungarorum sub tyrannide turcica... Nunc opera Alberti Molnar... coniunctim edita, Oppenheimii, 1616.*” A Frenzelius-mű teljes címe: „*Assertio jucunda de exilio honesto, desumta ex oratione Salomonis Frenclii, in acad. Julia Professoris, de Triplici Patria.*” 36—43.

⁴¹ Frenzelius oratioja az itt jelzett szempont mellett illeszkedik az egész „*Idea...*” sajátos koncepciójába, kötetelrendezésébe, sőt történetzsemléletébe. (Erről részletesebben: kéziratban levő dolgozatunk az „*Idea...*” egész problematikájáról, rövidesen közlésre előkészítve.)

lenség, jelentéktelenség nagyobb összefüggésrendszerbe illesztve hátha újabb mozaikkal gazdagítja Szenci-képünket.

Természetesen Molnár Albert tudományos működésének, egyházi tevékenységének, de személyes élményvilágának is egyik alapélménye volt a Biblia, a belőle sugárzó közvetlen és közvetett jelentéstartalmak gazdag ötvözete. Joggal gyaníthatjuk, hogy mind a három tényező, a tudományos működés, az egyházi tevékenység és a személyes élményvilág is lenyomatát hagyta e hosszú időn keresztül birtokában levő könyvben, mint azt már részben bemutattuk az utóbbi: a személyes élményvilág esetében. A következőkben a másik két tényező nyomába igyekszünk szegődni, *elsőként az egyházi tevékenység nyomait keressük.*

a) Már a XVIII. században említi Pápai Páriz és Bod Péter, hogy Szenci nem folytatott huzamosabb időn át lelkési gyakorlatot, mivel arra nem volt adottsága: „...Albertus Molnar de Republ. Literaria inter Hungaros... bene meritus, eo quod ad publice in *Ecclesia docendum, & concionandum a natura non esset factus.*”⁴² Tudjuk, hogy csak rövid ideig vállalt el lelkési teendőket, e tevékenység zöme is az itthoni tartózkodásának időszakára esik. Külhonban még részletesen vezetett naplójában mindössze egyszer emlékezik meg prédikálásáról, ez is inkább az iskolai penzum része volt. 1598. április 9-ről a következőket írja naplójába: „...indicat regens, ut de resurrectione declamem ad diem Paschatos. 16. Aprilis. Paschatis Heidelbergae in collegio Casimirano declamavi de resurrectione...”⁴³ Ezt követően majd csak haza térve találkozunk újabb prédikációval 1612-ben október 4-én: „4. Octobris Comjatini concionatus sum...”⁴⁴ 1614-ben még ötször jelzi naplójában a prédikáció tényét, helyét és idejét. 1614 nyarán engedve a zsinat kérésének — egyben Molnár Albert számára kedvezőbb lehetőség nem kínálkozván — elfogadja a kiskomáromi prédikátorságot, s itt jegyez föl három igehirdetést.⁴⁵ 1616-tól oppenheimi kántor, de naplója innen egyre vázlatosabbá válik, további prédikálásairól nem szól. 1630-as gyulafehérvári útja alkalmával a feljegyzések Molnár Albertet *apként* emlegetik, de semmi közelebbit nem tudunk.⁴⁶ Mindezek alapján a B. T. bejegyzéseit aligha kapcsolhatjuk lelkési tevékenységéhez. Mindössze egyetlen alkalommal őrizte meg a napló a prédikáció témáját is, máskor hallgat arról; 1614. június 19-nél a következőket jegyzi föl: „19. Magyaron praedikáltam de piscatura.”⁴⁷ Minden bizonnyal nagy jelentőségű tulajdonított Molnár Albert a prédikációnak, s e nála különlegesen ritka tevékenységet ezért említi naplójában, s talán azért is mert mint inkább literátori, tudósi hajlandóságú férfiú kevésbé érezte magát otthonosan, biztonságban a szószéken, s maga a „műfaj” is oly erényeket követelt, melyeknek nem, vagy alig volt birtokában. Hiszen a szószék ekkor és azon a területen a felekezeti polémiák egyik legfőbb fóruma, maga Molnár is érzekelte ezt környezetében, amint erről naplója is tanúskodik 1612-től írott soraival, s maga is belekényszerül ezekbe a vitákba, noha ezen a területen nem mozgott otthonosan.⁴⁸ Mindez bizonnyal belejátszik abba, hogy a komáromiak

⁴² Pápai Páriz: *Dictionarium Latino—Hungaricum, Cibinii, 1782. Praefatio.*

⁴³ Sz. M. A. naplója, lev, irom, i.m.: 21 magyarul: Sz. M. A. vál. műv. i. m.; 490.

⁴⁴ Sz. M. A. napló, lev, irom. i.m.: 57.

⁴⁵ U.o: 63.: „19. Magyaron praedikáltam de piscatura. „U.o:” 11. Julii pro precibus matutinis legi I. Cap. Genesis.” U.o: „Sum primo concionatus.” U.o: ” 7. Augusti secundo concionatus sum.” U.o: „14. Tertio concionatus sum.” Komáromi prédikátorságáról: Alapy Gyula: Szenci Molnár Albert komáromi prédikátorsága, Nemzeti Kultúra, 1933. 260—273.

⁴⁶ Szenci M. A.: *Discursus de summo bono, RMPE. 4. köt. Bp. 1975. Vásárhelyi Judit bevezető tanulmánya: 20.*

⁴⁷ I. m.

⁴⁸ Ebben az időszakban tartja éppen e környéket izgalomban Veresmarti Mihály látványos konvertálása, aminek részleteiről is rendelkezett Molnár kellő információkkal még külhonban tartóz-

minden szíves marasztalása ellenére három hónap után megválnak a komáromi eklézsiától, s hosszú időre a lelkeszi tevékenységtől is, mindaddig, míg itthon újra nem kényszerül egyházi pályára tudományos lehetőség híján.

Vajon megőrzött-e könyve valamit az egykori prédikatori tevékenységből? Úgy tűnik, igen!! Kovács Sándor Iván veti föl, hogy: „Érdeemes lenne egyszer értelmezni a napló valamennyi bibliai és zoltárutalását: milyen biográfiai pillanatok és élethelyzetek érzelmi kifejeződései?”⁴⁹ Az 1614. június 19-i bejegyzés szerint tehát Nagymagyaron a *csodálatos halászatról* prédikált. (De piscatura, Lukács V. cap. 1—11.) A B. T. újszövetségi fejezetei közül Máté evangéliumát számozta végig, s látta el olyan sajátos bejegyzésekkel, jelekkel, melyek az alapos szövegvizsgálatra utalnak, Márk, Lukács evangéliumának szövegében minden bejegyzés hiányzik, *egyetlen fejezet kivételével*. A Lukács V. caputja néhány sor kivételével végig számozott, s néhány sor kivételével az egész fejezetet a már ismert fekete tintával történt aláhúzás emeli ki környezetéből, figyelmeztet valamilyen kiemelt jelentőségű körülményre. *A naplóban megjelölt prédikációs témát jelöli meg könyvében*, a szövegben való elmélyedés a készülés lényeges mozzanata lehetett. Így kaphat egy — különben — némaságra ítélt könyvbejegyzés, aláhúzás biografikus értelmezést.

Márpedig ez arra enged következtetni, hogy *minimum 1614-től Molnár Albert tulajdonában volt e kötet*, s a címlap 1622-es dátuma nem a megszerzés idejére utal, hanem csak a rendkívüli körülmények között tudatja, megerősíti a tényleges possessor személyét, s emlékeztet az adományozóra!! A továbbiakban a *személyes élményvilág* nyomainak kutatásához kell visszafordulnunk.

b) A B. T. ebbe a kategóriába tartozó bejegyzései már a biográfiai gyökérzetről leszakadva maradtak ránk, s így azok nem helyezhetők el az életrajzi pillanatok mentén, ezért itt csak az egyes — máshol megfogalmazott — élménycsoportokhoz, gondolatkörökhöz, érzelmi állapotokhoz köthetünk, hasonlíthatunk a pszichikai valószínűsítés alapján. Mint eddig is láttuk, a bibliai szövegre való reflektálásnak egyik módja a B. T.-ben a szöveg aláhúzása, vagy egyéb módon való megjelölése. Ezek a szövegkiemelések néhol a másutt kibontott, megfogalmazott mondanivaló molekuláris párhuzamai, egy-egy nagy téma mellékfutamai. A kínálkozó számtalan példából csak néhány álljon itt. Az aláhúzást sokszor a „Nota Bene” (N. B.) bejegyzése nyomatékosítja, így feltűnően gyakori a Jób könyve drámaian sötét, vigasztalan jajongásával való azonosulás. Különösen gazdag ez a fejezet költői ihletettséggű mozzanatokban, s *talán az önkifejezés passzív formáit szemlélhetjük az aláhúzásokban*. E feltételezésre feljogosít bennünket Kovács Sándor Iván gondolatmenete, érvelése: a XXIX. zoltár szövegével való azonosulás élethelyzettel összefonódva jelentkezik. A psalmus naplóba leírt sora még a passzív önkifejezés eszköze, s ennek lesz hatása inspiratív erővel a zoltároskönyv elkészülésénél, már a *szuverén önkifejezés megvalósításánál*.⁵⁰ A B. T., mint biografikus glosszái is mutatták, *1617 után részben veszi át a napló funkcióját, s ad helyet a krónikás és spontán jellegű bejegyzéseknek*, de természetesen korábban is helyt adhatott főként spontán, emotív jellegű reflexióknak.⁵¹

---

kodván, a hazaiak részletesen tájékoztatták. Naplója is őrzi a körülötte zajló viták, ellentétek emlékeit, s e bejegyzések szerint környezete *állásfoglalást várt tőle* a dúló polémiákban, azonban már nem a távoli országban tevékenykedő literátor érveire van szükség, hanem a zsinatokon szavát hallató, ellenreformációval küzdő, konvertitákat elítélő egyházi férfiú magatartására. Ezt tükrözi két 1614-es bejegyzése a naplóba: „29. (U.i: 1614. július) Abimus Jaurinum ad defensionem domini Szanae. 30. Concionatus est ibidem impostor Stephanus Laskay.” 63. Hasonló feladattal külföldön nem kényszerül szembenézni, vagy igyekszik az efféle kihívások elől kitérni, mint naplója és levelezése mutatja.

⁴⁹ Kovács Sándor Iván: Pannóniából Európába, i. m.: 107.

⁵⁰ Kovács S. I: A Psalterium Ungaricum... i. m.: passim.

⁵¹ Korábban a Napló rögzítette a krónikás jellegű feljegyzéseket, s emiatt hiányozhatnak azok

Ím e néhány aláhúzott szövegrészlet: „Quum enim cibum sum capturus, ingemisco, & eiulatus edo lachrymis aquarum ritu manantibus. Equidem summopere expaui quod mihi euenit: & quod exhorruui, accidit mihi. Non felix fui, non securus egi, non uitam quietam traduxi, & tamen haec tempestas coorta est.” (Job III. 24—26.) „Si expectarem, infernus tamen est domus mea, & in tenebris strauit lectum meum. Foueam apello patrem meam, & uerem & sororem meam. Ubi est igitur, ubinam spes mea? & spem meam quis spectabit? Que si mecum in puluerem demitteretur, uertes sepulchri subsiderent.” (Job XVII. 12—15.) A X. caput első két sorában az elesettségekben való perlekedés fájdalmas háborgása vonja magára figyelmét: „Actum est de uita mea, quare dum uiuio, mihi permittam mussitationem, & loquar in aegritudine mea. Dicam deo, ne damnes me impietatis: doceto me potius, de qua mecum litiges.” Az előző motívumcsoporthoz csatlakozik a CXVI. zoltár néhány sora is: „Cinxerant me funes mortis, & angustiae inferni me comprehenderant, ac incideram in periculum & difficultatem.” Egyik legszebb fordítása a XC. psalmus, e nagyszerű soroknál időz el figyelme: „Nam mille anni coram te sunt ut dies hesternus, qui praeteriit, imo ut noctis uigilia.” (Mert ezer esztendő előtted annyi, Mint az tegnappac ő elmúlása, És egy éynec rövid vigyázása.)

A világ közönyének, az emberekben való csalódottságnak ad kifejezést a következő részlet: „Ille homicida erat ab initio, & in ueritate non stetit, quia non est ueritas in eo. Cum loquitur mendacium, de suo loquitur, quia mendax est, atq̄ eius rei pater.” (Ioann. VIII. 44—46.) Ehhez kapcsolódik gondolatilag, érzelmileg a Discursus de summo bono kesernyés, sztoikus bölcsességével párhuzamot alkotva a Sap. Sol. I. caputját kísérő bejegyzés: „*Mundus immundus*”.

„Álhatatlan, tétovázó, vadult” világban érzi magát, hol az értékek összeomolnak, a hamisság csillog az igaz helyén — halljuk sokszor a panaszt a Discursus...-ban: „...tisztasághoz es tisztességhöz való szeretet meghidegül ez avult világban, meghidegült világban, és végre elvetemedik és vetekké s-gonossággá valik.”⁵² Szinte erre a gondolatmenetre rimel rá a Máté evangéliumában aláhúzott sor: „...multiplicata fuerit iniquitas, frigescet charitas multorum”. Az utolsó három szót kétszeres aláhúzás emeli ki, nyomatékosítja, Szenci szótárának szavaival fordítva: „...sokakban meghidegültni kezd a tiszta szeretet”. Azonban mellette a margóra a következő kommentárt írta: „*Sonat de infidelibus*” — de gondolatjel után így folytatja: „*iam iustus ut palma florebit. psal. 92. v. 13.*” Szinte korigálja előbbi szkeptikus aláhúzott mondatát, s a vigasztalódás forrását is megadja a 92. zoltárban: „Az igaz virágozik mint a pálmafa: és meg-nő, mint a Libánusnak tzedrusa.” Csöppnyi belső monológ feszültsége villan a lemondó szavak és a vigasz között. Néhány aláhúzott mondat a Salamon bölcsességeiben szintén a Discursus... gondolatmenetéhez és állásfoglalásához esik közel; csalódottság a világi hatalmasságokban, vagy éppen figyelmeztetés azok szá-

a B. T.-ből. Azt sem tudjuk bizonyosan, hogy miért szakadtak meg 1617-től a napló rendszeres feljegyzései. Előbbi feltételezésünket erősíti Szenci egykori könyvtárának néhány megmaradt kötetét érintő vizsgálata. Sárospatakon a Kollégium könyvtára négy kötetet őriz Molnár bibliotékájából. Könyvtári jelzetük: EE. 184, C. 653, D. 11, C. 285. valamennyi az 1610-es években, 1613—14-ben került birtokába. Teológiai munkák (Beza, Whitakerus, Peucerus, Covarruius), szövegvizsgáló glosszát nem találhatunk bennük, mindössze egy-két közömbös szó került a margóra, s azok egyike sem biográfikus, emotív jellegű, hiszen az ilyen jellegű reflexiókat akkor még a rendszeresen vezetett napló szívtá fel. Ezzel párhuzamosnak kell tekintenünk azt a jelenséget is, hogy csak a napló rendszeres vezetése utáni időszak emlékei kerülnek a B. T. lapjaira, s hogy éppen oda, s nem más könyvbe, talán magyarázza, hogy legállandóbb olvasmánya, kísérője a B. T. volt. Tehát az 1622 előtti időszakból származó konkrétan datálható bejegyzések hiánya nem zárja ki az 1622 előtti birtoklás tényét, illetve lehetőségét, amit az idézett 1614-es prédikáció is valószínűsít.

⁵² Discursus de summo bono, i. m.: 210, 455.

mára: „Iniquitas terram omnem desolabit, sedesque potentum uertet malitia.” (V. cap.) „Quoniam potestas uobis a Domino data est, & potentatus ab altissimo... durus rex...o, reges, sapientiam in pretio habete: ut in perpetuum regnetis.” (XI. cap.)

Tartalmi reflexio az Ezech. XVIII. 23—24. mondata mellé írt megjegyzés: „Intelligitur de hypocritis”, majd megjelöli a konkordanciát is: „Psal. 37. v. 24.”, a megjelölt locust is idézi a margón: „Justus si occiderit non collidit, quia Dominus supponit manum.” *Azonban ez nem a B. T. szövegéből vett idézet, hanem a Károli szövegét fordítja vissza latinra!* Ha nem is teljesen pontos a fordítás, érezhetően a magyar textust idézi *emlékezetből*: „Ha az igaz el-esendic, meg nem rontatic, mert az Úr tartya őtet az ő kezével.” Idézhetne volna pontosan a B. T. latin szövegét, csupán néhány lappal kellett volna odább lapozni, *azonban magyarul gondolkodik, s ezért nagyjából, tartalmilag* idézi föl a citált locust és fordítja vissza latinra. (A B. T. pontos latin szövege: „Cum ruit, non corrui, Dominus enim suffulcit manum eius.”)

Egy szövegrész magyarátául, összefoglalásul szolgál a Deut. IV. 12. mondata melletti beírás: „Decalogum mutilatum recitantur”, hasonlóan a Leuit. III. 3. mellett: „sacerdos dicitur inunctus”. Egy jelenség emlékeztető feljegyzése az „Agnipaschalis fundatio” az Ex. XI. mellett. Korábban, még 1597-ben egyik barátja könyvébe kis rajzot is fabrikál, ahol egy kéz a tiarás pápai főre mutat. A B. T. 144. lapjának alján, a Lib. Reg. I. IV. caputja alatt az utolsó sorokra mutat a kinyújtott ujjú kéz, a szöveget aláhúzás kíséri. Vajon miért ismételte meg rajzos ötletét a B. T. eme szövegrészleténél? A részlet Salamon bölcsességéről beszél, de a szövegaláhúzás és a rajz az énekszerző, példabeszéd-író leírására figyelmeztet, talán mintegy a *bibliikus költőelőd*, a világot műveivel kifejező és embereket megigéző nagyság iránti tisztelet kifejeződése: „Loquutus quoque est ter mille parabolis, & carnum eius fuerunt quinque supra mille. Disseruit etiam sapienter de lignis, à cedro que est in Libano, usque ad hyssopum, quae progeminat ex pariete: simulque disseruit de animantibus, de uolucris, de reptilibus atque piscibus; ut uenirent ex cunctis populis auditum sapientiam Solomonis, ex omnibus etiam regibus orbis, ad quos fama sapientiae eius peruenerat.”⁵⁸

Sokszor olvashatjuk ki a *tudomány elkötelezettjének* véleményét az aláhúzásokból: „Egestas & ignominia eum comitatur qui se disciplinae subtrahit; & qui audit, obseruat increpationem, honore adficietur.” (Prov. XIII. 18.) „...neminem enim Deus preter sapientiae studiosum diligit.” (Sap. Sol.) „terram autem seruauit sapientia...” (Uo. cap. X.)

Hány előszavában, művében beszél a hazájáért nagy „diligentia”-val végzett tudományáról, a szorgalmatossággal másokért végzett munkáról?! Mindig „az mi nemzetségünknek állandó öröme és az mi keresztyéni igaz religion való anyaszentegyházainknak épületekre...” gondolva fáradozott. Ez mozdíthatta tollát akkor is, mikor a Syrach XXXIII. caputjának 19. sorát húzta alá és írt mellé *Nota bene!*-t: „Considerate non soli mihi laborasse me, sed omnibus eruditionem querentibus — *Gondollyátok meg, hogy én nem csak magamnak munkálkodtam, de a tudománknak minden keresoinek.*”

S végezetül álljon itt a Szenci jelmondataként választott citátum, melyet először Heinrich Ullrich rézmetszetének körirataként, másodszer a Frölich Dávidnak dedikált album autográf bejegyzéseként ismert meg az utókor.⁵⁹ A B. T. szövegéből aláhúzás és a N. B. jelzés ugratja ki a jól ismert mondatot: „Si Deus pro nobis, quis contra nos?” (Ep. Rom. VIII. 31.)

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a B. T. tárgyalt szövegaláhúzásai, bejegyzé-

⁵⁸ V.ö: RMKT./6. i. m.: 433.

sei, mikrofilológiai apróságaik ellenére sem jelentéktelenek, mivel Szenci morális, érzelmi rendüléseiből, gondolataiból *pars pro toto*-ként jellemzőket fejeznek ki, és a nyilvánosság nélküli intimitás őszinteségével vallanak, de egybecsengve a publikált művek programjával.⁵⁴

⁵⁴ A B. T. bejegyzései, glosszái „stílusukban”, megjelenésükben rokonságot mutatnak egy másik Molnár Albert tulajdonában volt könyv hasonló jelenségeivel. „Bejegyzései híven mutatják olvasási módját. Állandóan toll van a kezében, minden sort, mely valamely szempontból jelentősnek látszott, aláhúz, a lapszélén notabenez (N. B.), vagy a hirtelen kialakult véleményt melléjegyezi... Molnár Albert lapszéli jegyzetei a legtisztább önvallomások. Csak jeleznek, az igaz, de jelzésük hű, mert nem a »nominis perpetuandi desiderium« vezet a betűvető kezet, mint naplójában, hanem csak pillanatnyi és nem fékezhető olvasmány-impulzusok.” (Kerecsényi Dezső: Szenci Molnár Albert lapszéli jegyzetei, Protestáns Szemle, 1930. 394, 397.)